

A TERROR METAFIZIKÁJA

Balogh László Levente

PhD, egyetemi tanársegéd, DE Politológia Tanszék
baldro@freemail.hu

Kétségtelen, hogy az erőszak az emberi történelem egyik legváltozatosabb alapotívuma. Ha az emberiség történetét úgy fogjuk fel, mint az erőszak témájának számtalan variációját, akkor minden további nélkül megállapíthatjuk, hogy az erőszak nem egyszerűen csak változatos formákat öltött a történelem folyamán, hanem morfológiai gazdagsága arra is utal, hogy az erőszak funkciói együtt változtak annak különböző formáival. Az erőszak történetét felfoghatjuk úgy is, mint az erőszak eszközeinek állandó tökéletesedését, és úgy is, mint az erőszakra való lemondás folyamatát. Az emberiség pusztító képessége a modern korra elérte, hogy már nemcsak ellenségét képes elpusztítani, hanem saját magát és világát is, ám ez a lehetőség el is rettentí attól, hogy romboló képességét korlátlanul alkalmazza. A modern korban az ember bizonytalansága és kiszolgáltatottsága folyamatosan csökkent környezetét kihívásaival és általában minden, életét veszélyeztető jelenséggel szemben. A modern politikai intézmények, a jogállam és az emberi jogok korábban soha nem tapasztalt mértékben korlátozták az erőszak alkalmazásának lehetőségeit, és a javak szűkössége is egyre kevésbé vált az erőszak okává. A civilizálódás és az anyagi javak bővülése egyre inkább lehetővé tette, hogy az ember hétköznapi viszonyai közül kiiktassa az erőszakot, és békés eszközöket keressen konfliktusai megoldására. Ebben az értelemben az emberiség története felfogható egy paradoxonban, amely szerint az egyik oldalon a

pusztítóképeség állandó növekedése, a másik oldalon pedig az erőszaktól való félelem, illetve az arról való lemondás folyamata áll. Úgy tűnik azonban, hogy ez a paradoxon is a modernitás azon ellentmondásai közé tartozik, amelyeket aligha vagyunk képesek feloldani. Tudomásul kell venni, hogy a folyamatos civilizálódással együtt nő a pusztító hajlam és a pusztításra való képesség, és bármennyire civilizált is egy társadalom, mindig lesznek olyanok, akik az erőszak újabb és újabb formáit fedezik fel és alkalmazzák a legkülönbözőbb célokra.

Erőszak és terror

Az ember mindig is ki volt téve az erőszak alkalmazásának, és ő maga is folytonosan alkalmazott erőszakot. A pusztító túlélés ugyanis mindig előfeltételezi az erőszak alkalmazásának valamilyen formáját, és mint ilyen, az emberiség történetével egyidős és annak egyik meghatározó eleme. Visszavezethető az ember biológiai létére, amely minden, pusztító életét veszélyeztető jelenséggel szemben védekezik, azaz erőszakra erőszakkal válaszol. Az erőszak tehát hozzá tartozik az ember életéhez, túlélésének eszköze, és ebből a szempontból tulajdonképpen nem lényegi a különbség, hogy az erőszakot a természettel szemben, vagy veszélyesnek tartott embertársaival szemben alkalmazza. Ám ez az erőszak spontán formája. Ez a harc végső soron a biológiai egyed túlélésének folyamata, ami minden modernitás előtti emberi viszonyt természetes módon jellemez.

Az emberi együttélés különböző formáiban tehát mindig is jelen volt az erőszak direkt vagy indirekt formája. A görögök mindennapi életében éppúgy jelen volt az erőszak, mint ahogyan isteneik tetteiben. Éppúgy alkalmaztak erőszakot, mint ahogyan az általuk megvetett barbárok. Ám számukra az erőszak valami alapvetően antipolitikai jelenség volt, hiszen nem a városhoz, hanem a háztartáshoz tartozott. Nem a *polisz*, hanem az *oikosz* jellemzője volt. A poliszok teljes jogú polgárai az erőszakot nem egymás legyőzésére használták, hanem a nők és a rabszolgák elnyomására, akik azonban nem tartoztak a poliszhoz. Számukra az *iszonómia* nem egyszerűen egyenlőséget jelentett a nem szabadokkal szemben, hanem az egyenlők között az erőszakra való lemondásra is utalt, hiszen egyenlők között nincs uralmi viszony, s így nincs szükség erőszakra sem. Platón szerint, amíg a görögök közötti vitákat és ellentéteket, amelyek a poliszokon belül vagy azok között adódnak, a lehető legkisebb erőszak árán vagy annak alkalmazása nélkül kell megoldani, addig a barbárokkal szemben az erőszak bármilyen formája megengedett. A görögök számára tehát az erőszak a politikával alapvetően ellentétes jelenség volt, amit a *polisz* viszonyai közül igyekeztek kiiktatni, ugyanakkor azonban az *oikosz* viszonyai között természetesnek tekintettek, hiszen ez itt számukra az élet fenntartásának biztosítékát jelentette. (Arendt, 1981) Az erőszaknak ezt a formáját azonban aligha nevezhetnénk terrornak.

A terror mindig a politika eszközeként jelenik meg, egészen pontosan azt helyettesíti. Terrorról akkor beszélhetünk, ha politikai ellenfelekkel szemben alkalmaznak rendszeres erőszakot, és annak célja az ellenfelek megsemmisítése, illetve megfélemlítése. Rómában találkozunk először azzal a jelenséggel, hogy különböző politikai erők egyetlen politikai cél nevében egymás megsemmisítésére töreksenek. Az erőszaknak

ez a formája arra utal, hogy lehetséges az erőszakot rendszeresen alkalmazni egy magasabb rendű cél érdekében, ha egy adott problémát meg akarunk oldani. Itt végső soron a terror egy olyan folyamat, amelynek során az erőszak instrumentalizálódik. Ez a jelenség a történelem folyamán sem kivételesnek, sem ritkának nem tekinthető. Ezekben a folyamatokban az adott problémák megoldására való törekvés szorosan egybefonódott az eszközzel, sőt adott esetben feltételezték is egymást, ám a terror nem vált öncélúvá, és jobbára átmeneti jellegű maradt. Azért folyamodtak az erőszak alkalmazásához, mert más eszközök elégtelennek látszottak, és egy adott konfliktust meg kellett oldani. A terror végül is mindig arra utal, hogy a békés eszközök elégtelennek tűnnek, esetleg kimerültek vagy fel sem merültek a konfliktusok során.

Terror és modernitás

A modern korban azonban átalakult a terror természete, és az erőszak gyakorlásának korábban ismeretlen formái jelentek meg. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a terrorban megnyilvánuló erőszak pusztító ereje összehasonlíthatatlanul nagyobb lett, mint bármelyik korábbi időszakban. Itt alapvetően más természetű jelenségről van szó. A modern korban olyan politikai rendszerek és mozgalmak születtek, amelyek nem egyszerűen rendszeres erőszakot alkalmaztak, hanem a terror éppen legjellemzőbb tulajdonságukká vált. Itt az erőszak nem spontán és nem egyszerűen rendszeres. A terror a rendszer vagy a mozgalom szerves részévé vált, annak hajtóereje és végső soron célja lett. (Arendt, 1992) Az eszköz azonosult a céllal.

Így azonban a terror révén már nem egyszerűen az ellenséget akarják legyőzni, hanem a világot megváltoztatni. Az erőszak már nem a túlélés eszköze, hanem az emberiség és a világ megváltásáé valamilyen eszme nevében, de leginkább bármilyen módon

és bármilyen áron. E mögött mindig egy meggyőződés és egy feltevés áll. Az a meggyőződés, hogy a világ rossz, és az a feltevés, hogy a világ megváltoztatható és megváltható. A cél mögött mindig ott húzódik egy elképzelés, ami általában egy ideológia tudományos vagy egy vallás üdvtani formáját ölti, és előrevetíti egy olyan új világ képét, amelyben minden ellentmondásosság és egyenetlenség megszüntethető. Nem állítom persze, hogy bármilyen eszme önmagában elegendő ok lenne az erőszak alkalmazására, ám a terror nem létezhet eszme vagy legalábbis annak valamilyen pervertált formája nélkül. Az eszme azonban eszköztelen, legfeljebb vonzereje van, ami cselekvésre hívja azokat, akik hisznek benne, és hajlandók érte cselekedni. A szép új világ ígérete mozgósítja a türelmetleneket, akik elégedetlenek a világ fejlődésének menetével, vagy egyenesen romlottnak tekintik azt. Számukra minden olyan eszköz megengedhető, ami a paradicsom földre hozatalának folyamatát felgyorsítja. Ennek a folyamatnak első lépése, hogy a terrorista megveti a világot és az életet, azaz a valóságot, amelyben él. Elveti ezeket, és úgy gondolja, hogy inkább azonosul azokkal a történelmi és természeti szükségszerűségekkel vagy isteni parancsokkal, amelyek számára a millenarista eszméket közvetítik, és amelyeknek ezért minden lelkiismeret-furdalás nélkül alávetetheti magát. Feloldódik a törvényben és a parancsban, és világát is ezeknek a szükségszerűségeknek veti alá. Mindent, ami ezzel kapcsolatban zavaró tényezőként vagy vigasztalan bizonytalansággként jelenik meg, azt igyekszik kiirtani.

A terror a modern korban a legváltozatosabb formákat öltötte. Egész népekkel, társadalmi osztályokkal vagy a társadalom periferiájára szorított csoportokkal szemben éppúgy alkalmazták, mint uralkodókkal, politikusokkal vagy akár tetszőlegesen kiválasztott egyénekkkel szemben. Államok

éppúgy alkalmaztak terrort alattvalóikkal, mint idegen népekkel szemben, és demokratikus államokra éppúgy támadtak rá, mint diktatorikusokra. Kétségtelen, hogy a terror mint az állami erőszak pervertált formája, és a terrorizmus mint az erőszak különösen represszív formája között lényegi különbségek vannak, amelyek első pillantásra szinte lehetetlenné teszik, hogy ezeket a jelenségeket egyetlen fogalomba sűrítsük. Mégis vannak olyan meghatározó szempontok, amelyek alapján összeköthetjük ezeket. Ezek szerint a terrorban az erőszak, amely direkt vagy indirekt formában állandóan jelen van, fokozatosan instrumentalizálódik, miközben állandósítja a félelmet. A terror ugyan rutinizálódhat, de nem szabad domesztikálni, hiszen azzal éppen hatékonyságát veszélyeztetnék. Ezért szükségszerűvé kell tenni, és igyekezni kell elhíttetni, hogy a terror az élet természetes velejárója. Az emberek hozzá kell szoknia, és meg kell tanulnia vele együtt élni. Az ember valóban hozzászokik ahhoz, hogy konfliktusainak megoldására szavak helyett erőszakot alkalmazzon, illetve szavai is ennek az erőszaknak lesznek kiszolgálói és közvetítői. A szavakat kiforgatják és megerősokolják. Minden szó új értelmet nyer, mivel környezete lényegileg megváltozik.

A terror alkalmazása során minden olyan eszközt elvetnek, amelyek a konfliktusok megoldására irányulnak, mert itt már régen nem a konfliktus megoldásáról van szó. A békés eszközök ugyanis elégtelenek a modern társadalmi konfliktusok megoldáshoz, ezért hatékonyabb eszközök után kell nézni, és ezeket a terror biztosítja. A terror megdicsőül ugyan, a konfliktust azonban nem megoldja, hanem elmélyíti. Ha kiderül elégtelensége és eredménytelensége, akkor a terror általában fokozódik, s így állandóan újratemelődik. A terror mindig arra utal, hogy a békés eszközök kimertültek, vagy nem is léteztek soha, amelyekkel

a problémákat megoldhatónak gondolták. Az erőszak néma és instrumentális, képes ugyan a szavak helyére lépni, pótolni azonban nem képes azokat. (Arendt, 1981) Az eredeti konfliktusok végül feloldódnak a nagy mozgásokban, és már nem is látszanak, csak az a horizont látszik, amelyen az ellenség marad, aki valamilyen módon útjában áll a történelmi vagy természeti szükségszerűségeknek. Ez az ellenség lesz a terror állandósult tárgya, ugyanis kiirtása vagy behódolása ellenére is ellenség marad, hiszen másként lehetetlen fenntartani a terrort. Egyre inkább szimbolikus jelentéssel telítődik, ugyanis amíg ő létezik, addig útban van, és nem engedi a cél megvalósulását, a történelem vagy a természet beteljesülését. A terrorban a harc a jó és a rossz között zajlik. Jó az, aki megértette a történelem és a természet parancsát. Rossz az, aki nem képes ezt felfogni, vagy vonakodik elfogadni, netán kételyét fejezi ki, esetleg ellenáll. Ez a gnosztikus felfogás telítődik aztán morális és esztétikai tartalommal, ami a legszélsőségszebb érzelmi megnyilvánulásokon keresztül artikulálódik, és mindent a feje tetejére állít.

A terror metafizikája

Hogy mennyire ellentmondásos és kiforgatott viszonyok képesek kialakulni a terror körülményei között, azt talán a terror moralista és esztéticista relációin keresztül lehet a legvilágosabban bemutatni. A terror folyamatában az áldozat fokozatosan helyet cserél a tettessel. Ha ugyanis valaki valamilyen felsőbbrendű törvényszerűségnek vagy szükségszerűségnek, mint a természet vagy a történelem, aláveti magát, vagy valamilyen isteni parancsnak engedelmessé válik, akkor lényegében áldozatot hoz. Az áldozat pedig megnevesíti a tetteket, hiszen egy magasabb rendű elv nevében való cselekvést jelent. Minden tett ebből a szémszögből válik értékelhetővé, ez lesz minden tett abszolút mércéje. Itt már nincs értelme arról

vitatkozni, hogy egy cselekedet helyes vagy helytelen. Ebből a szempontból jó és rossz abszolút pozíciókat foglalnak el. Mindenről a felsőbbrendű elv dönt, mindent ez határoz meg, és ha valaki ennek aláveti magát, akkor egyesül is vele. Azonosul az elvvel, aminek nevében cselekszik. Ám ez nem egyszerűen meghatározza a jót és rosszat, hanem minden erkölcsi megfontolást jön és rosszon túlra helyez. (Taylor, 2002) Aki ennek áldozata lesz, azt felruházzák azokkal a tulajdonságokkal, amelyeket a magasabbrendű elvek nevében célszerűnek tűnik kiirtani. Ezzel azonban el is veszi a lehetőséget a valódi áldozattól, hogy áldozat lehessen, és csak a bűnösség lehetőségét hagyja meg számára. Az igazi áldozatot a tettes hozza, amikor magára veszi a bűnt, ám ez a bűn sajátos módon fel is menti őt mindenféle felelősség alól. Ilyen összefüggésben lehetetlen bármilyen felelősségről beszélni, hiszen aki a törvénynek vagy parancsnak aláveti magát, az már nem ura tetteinek, hanem a természet, a történelem vagy éppen az isteni harag eszköze. (Taylor, 2002) Igazából médium az eszme és a terror között. Az áldozat nem vállalja az áldozatot, de nem is menekülhet előle. Ő a természet, a történelem vagy az isteni parancs útjában áll, de nem képes sem elrejtőzni, sem kiélni, sem szembeszállni vele. Az áldozatot kiszemelik az adott szerepre anélkül, hogy ő bármit tehetne ezen személytelen erővel szemben, amelyeknek a terror „csak” manifestációja. Az áldozat elszenvedti a terrort anélkül, hogy bármit tudna annak okáról, és így bármit tehetne ellene. A terrorral szemben lehetetlen védekezni, mert ha kialakul, akkor annak előfeltételei magukban hordozzák az áldozatok paralizálását és így az ellenállásra való képtelenséget is. A terror végül is csak ott érvényesülhet, ahol a világ és az élet valósága elveszett azok számára, akik már valóban csak az erőszakot látják. Ezzel együtt is megmarad azonban a reménytelenség, hogy lehetetlen valóra váltani a tökéletes

világ eszméjének ígéreteit, amelynek nevében cselekszenek. A reménytelenség benne van a terror minden formájában. Az eszme megvalósításához azonban nem kerülnek közelebb azáltal sem, ha fokozzák a terrort, és még brutálisabb eszközöket alkalmaznak. Ennek nem az a fő veszélye számukra, hogy így távolabb kerülnek az eszmétől, hiszen attól abszolút végtelen távolságban vannak és voltak mindig is, hanem az, hogy a terror rutinizálódik. Az emberek egyre inkább hozzászoknak jelenlétéhez, egyre inkább megtanulnak vele együtt élni. Ez a felismerés reménytelenné tenné a terrort gyakorlók harcát, de azok nem adják fel. A reménytelenség tehát fennmarad a terror minden formájában, hiszen a valóság csak akkor hathatna, ha a világ létezne számukra. A világ valósága esélytelenné tenné számukra a terror alkalmazását. Ezért van az, hogy minden, ami a világhoz kötődik és valóságos, az elpusztítandó. A világot azért kell elpusztítani, hogy lehetetlenné tegyék maradék valóságának összevetését a fikciókkal. A terror végső soron annak eszköze, hogy a valóság és a fikció közötti hézagokat kitöltse. (Arendt, 1992) De mivel a fikció egy könyörtelen szükségszerűségnek van alávetve, lehetetlen megváltoztatni. Így nem marad más, mint a világot erőszakos eszközökkel megváltoztatni, és nem bízni többé a spontán változások hatásaiban. A terrorban nem idealizmus nyilvánul meg, hanem cinizmus és nihilizmus.

A terror legújabb formáiban az erőszak egyre újabb dimenziói nyilvánulnak meg, amennyiben mindennek szimbolikus jelentést és jelentőséget tulajdonítanak. A terrorista a valóság helyett ezeket a szimbólumokat látja. Az ő világa egy alapvetően esztétizált világ, amelyből minden egyenlenséget képes kiiktatni, és amely esztéticizmusa és morális felszabadító ereje révén óriási vonzerőt gyakorolhat. Ebben a szimbólumokkal teli világban semmi sem az, aminek látszik, minden új jelentést nyer. Ám ezek a jelek nem nehezen

megfejtendő titkos jelek, hanem jelképek, a szükségszerűségekből viszonylag könnyen kiolvasható világos utalások. A látszatnak kell mindent alárendelni, hiszen a valóság végső soron annak függvénye. A terror valójában azért esztétizált, mert nézőkre van szüksége. Közönség nélkül hatástalan és értelmetlen. Mert a terror lényege a hatás. A látvány nem egyszerűen félelmet kelt, bár ez a vonása is kétségtelen, hanem egyben lebilincsel a nagysága. Nem fogalmaz meg bonyolult, komplex relációkat közvetítő üzeneteket, ezért jól látható szimbólumokat teremt és helyez el a világban. A szimbólum pontos jelentése azonban éppúgy homályos, ahogyan a terrorista személye is egyre inkább háttérbe húzódik, hiszen még az ő megszemélyesítése is zavaró a jelképek szimbolikus erejét. A titokzatosság, ami a terrort körülveszi, nem mond ellent a nyilvánosság állandó igényének. Titok és nyilvánosság ebben az esetben ugyanannak az éremnek a két oldala, hiszen ahhoz, hogy az előadás igazán hatásos legyen, szükség van a meglepetés erejére. A megdöbbenés fokozza a hatást, hiszen ekkor valami olyasmi válik valósággá, ami korábban elképzelhetetlen volt. A képek azt sugallják, hogy minden lehetséges. A terror ilyen körülmények között szinte tökéletes hatást képes elérni.

A terror soha nem érvényesülhetett szimbólumai és nézői nélkül, és ez az esztétizált vonása mára csak még hangsúlyosabbá vált. A mediatisált világban a terror nem egyszerűen cselekvés, hanem egyben előadás is. A performatív elem kiiktathatatlan ebből a folyamatból, annak lényegéhez tartozik. (Bubner, 1995) Mindent elő lehet adni. A győzelmet éppúgy, mint a vereséget, a hősiességet éppúgy, mint a gyávaságot, a szabadságot éppúgy, mint a szolgaságot. A terrorista a szó legszorosabb értelmében véve képmutató. Az ő világa képi, amelynek középpontjában szimbólumok vannak elhelyezve, és viszonyuk ezekhez szintén szimbolikus. Minden

terrorista tett szimbólum egyben. Ám ezek a szimbolikus cselekedetek egyre kevésbé utalnak másra, mint önmagukra. A terror végül függetlenedik minden eredeti céltől, és egészen öncélúvá válik. Egyre kevésbé befolyásolják morális megfontolások, és

egyre kevésbé gyötrik kételyek, ám a kezdeti reménytelenség így hangsúlyosabbá válik, mint valaha.

Kulcsszavak: *erőszak, terror, modernitás, áldozat, esztétizálás*

IRODALOM

Arendt, Hannah (1981): *Vita activa oder Vom tätigen Leben*. 7. Auflage. R. Piper & Co. Verlag, München–Zürich

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. (Berényi Gábor et al. fordítása) Európa, Budapest

Bubner, Rüdiger (1995): Symbolische Politik und praktische Urteilkraft. In: *Kunst, Symbolik, Politik*. Kulturbox, Berlin

Taylor, Charles (2002): Gewalt und Moderne. Transit – Europäische Revue. 23. Wien

